

მთავარეპისკოპოსი
ანანია ჯაფარიძე

ქართული საეკლესიო
(სალიტერატურო) ენის ჩამოყა-
ლიბების საკითხისათვის
(იოანე ჯაზი)

მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე

ქართული სამკლესიო
(სალიტერატურო) ენის
ჩამოყალიბების საკითხისათვის
(იონანე ლაზი)

საქართველოს საპატრიარქოს მანგლის-წაღკის ეპარქია

IV საუკუნეში, ქართველთა გაქრისტიანების თანავე საქართველოში დაიწყო „წმიდა წერილის“ ქართული თარგმანების მომზადება, რომელშიც მონაწილეობდა საქართველოს ყოველი კუთხიდან შემოკრებილი მეცნიერები. ამ ღვაწლმა უკვე V ს. დასაწყისში გამოიღო თავისი შედეგი - შედგენილი იქნა წმიდა სახარების პირველი ქართული თარგმანი. ეს პროცესი უხვ ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით გადმოცემულია მთავრეპისკოპოს ანანias წიგნში „ქართული საეკლესიო (სალიტერატურო) ენის ჩამოყალიბების საკითხისათვის (იოანე ლაზი)“. წიგნი განკუთვნილია სტუდენტებისა და ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

**ქართული საეკლესიო (სალიტერატურო) ენის
ჩამოყალიბების საკითხი**

© ანანია ჯაფარიძე, 2002
XIX–XX საუკუნეებამდე როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ

საქართველოს ყველა კუთხეში, მათ შორის აფხაზეთსა, სვანეთსა და სამეგრელოში საეკლესიო და სალიტერატურო საჭიროებისათვის მხოლოდ ძველი ქართული ენა გამოიყენებოდა. არც ერთი ადგილობრივი ენაკავი თუ დიალექტი საღვთისმეტყველო მიზნით გამოყენებული არ ყოფილა ძველი ქართული საეკლესიო ენა, რომელიც, ამავე დროს, საერთო-სახალხო, სალიტერატურო ენას წარმოადგენდა, ხასიათდებოდა ზოგადეროვნული მთლიანობით, მიუხედავად ქვეყნის დაქსაქსვა-დაყოფისა, არ ამჟღავნებდა ტომობრივ-გეოგრაფიულ მიკერძოებას, არც ენობრივ-სტილისტურად, არც იდეურ-პოლიტიკური თვალსაზრისით. ამიტომაც არ არსებობდა აღმოსავლურ ქართული, სამხრეთქართული და დასავლურქართული ლიტერატურული მიმართულებანი, მთელი ქართული სასულიერო თუ საერო ლიტერატურა (მწერლობა) არსებითად იყო ერთიანქართული, საქართველოს რომელ კუთხეშიც არ უნდა შექმნილიყო ესა თუ ის ნაწარმოები და რომელი ქართული ტომის წარმომადგენელიც არ უნდა ყოფილიყო მისი ავტორი. „ეს მოვლენა ლიტერატურის ისტორიაში საყოველთაო ხასიათისა არ არის, ვინაიდან მსოფლიოს ბევრი მოწინავე ლიტერატურის ისტორია ტომობრივ-კუთხური მიმართულებით ვითარდებოდა და ეს მიმართულებანი ღრმა კვალს ტოვებდნენ საერთო-ეროვნული ლიტერატურის განვითარებაზე“ (მ.რეხვიაშვილი, იმერეთის სამეფო, 1989, გვ. 472).

ისმის კითხვა, რატომ არ წარმოიქმნა ძველ საქართველოში ლიტერატურის კუთხურ-ტომობრივი მიმართულებანი მაშინ, როცა იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ჩვენი ქვეყანა წარმოადგენდა არა ერთიან სახელმწიფოს, არამედ შიდაფეოდალური ომებით მოცულ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ წარმონაქმნებს, უფრო მეტად განაწილებულთ უცხო სახელმწიფოთა შორის (იგულისხმება VI-XVIII საუკუნეები)?

ეს კითხვა ძალზე მნიშვნელოვანია, როგორც ითქვა, მსოფლიოს მაღალგანვითარებულმა მრავალმა ერმა თავი ვერ აარიდა კუთხური ლიტერატურის შექმნას, უნდა გაირკვეს თუ რა იყო მიზეზი იმისა, რომ საქართველოს ნებისმიერ კუთხეში შექმნილი ქართული მწერლობის ძველი საერთო ქართული იყო ენობრივი თვალსაზრისით.

სწორედ ამ საკითხის რკვევას ქრისტიანული არქეოლოგიის მონაცემებზე დაყრდნობით შეეხება ჩენი თემა. წინასწარ კი უნდა განვაცხადოთ, რომ საქართველოში ქართული საეკლესიო (სალიტერატურო) ენის ზოგადეროვნულობა, ერთადერთობა და ყოვლისმომცველობა გამოწვეული იყო ქართველი ერის ენობრივი მთლიანობით გვიან შუა საუკუნეებამდე (XVI-XVII სს-მდე). საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის დაშლამდე, ე.ი. XV-

XVI სს-მდე, მართალია არსებობდნენ კუთხური დიალექტები, მაგრამ ისინი ძალზე ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან, რითაც, საბოლოო ჯამში, ქმნიდნენ ენობრივ მთლიანობას. XVI-XVIII სს-ში კუთხური სახელმწიფოებრივი ერთეულების – ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოების, სხვა სამთავროების წარმოქმნის კვალდაკვალ წარმოქმნა შესაბამისი დიალექტები. ქართლური, კახური, იმერული და სხვა დიალექტები არიან არა უძველეს დროს წარმოქმნილი, არამედ ერთიანი საქართველოს დაშლისა და კუთხური სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბების შემდეგ ჩამოყალიბებულნი, ასევე უნდა ვიგულისხმოთ, რომ კუთხური ქართველური ენებიც შედარებით ახალი წარმონაქმნია იგულისხმება, რომ საერთო - ქართული ფუძე ენის დაშლა დიალექტურ დონეზე და მისგან ზანურის გამოყოფა მოხდა არა უძველეს დროს ქრისტეშობამდე ათასწლეულებით ადრე, არამედ ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე, მაშინ როცა საფუძველი ეყრებოდა ერთიანი ქართული საღვთისმამსახურო ენის შექმნას. ამის შესახებ მიუთითებდა ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილი. იგი წერდა: „ქართულ ერს თავისი მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი სამწერლობო ენა ჰქონდა და აქვს, რომელიც მეგრელებისა და სვანებისათვისაც ერთადერთი სამწერლობო და კულტურის ენა იყო და არის ეხლაც, რომლის შექმნა-შემუშავებაშიც მეგრელებსა და სვანებსაც თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. 1, 1979, გვ. 154).

მაშასადამე, ივ. ჯავახიშვილის მტკიცებით, ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა შემუშავებაში მეგრელებსა და სვანებს თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი, რომელი ხანა იგულისხმება? ცხადია IV-V საუკუნეები, როდესაც მიმდინარეობდა ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება, წმიდა წერილის თარგმნა-გადმოღება ქართულ ენაზე (საქმე ისაა, რომ VI-VII საუკუნეების შემდეგ ბიზანტიური აგრესიის შედეგად დასავლეთ საქართველოში საღვთისმამსახურო საჭიროებისათვის დაინერგა ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვა და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიებიდან განიდევნა ქართული ენა თითქმის IX-X სს-მდე. ამიტომაც დასავლელ ქართველებს ქართული სამწერლობო და კულტურის ენის შექმნა-შემუშავებაში თავიანთი წვლილი უნდა შეეტანათ იქამდე. ე.ი. VI-VII საუკუნეებამდე. ივანე ჯავახიშვილი, როგორც აღინიშნა გულისხმობდა IV-V საუკუნეებს - ქართული საეკლესიო-სალიტერატურო ენის შექმნა-შემუშავების ხანას).

შეეძლო თუ არა მეგრელებსა და სვანებს IV-V საუკუნეებში ქართული სამწერლობო (საეკლესიო) ენის შექმნა-შემუშავებაში

მონაწილეობის მიღება? ამ კითხვასაც პასუხი გასცა ივანე ჯავახიშვილმა, მან თავისი კვლევის შედეგად დაამტკიცა, რომ ჯერ-კიდევ წარმართობის დროს, ანუ IV საუკუნემდე გაცილებით ადრე, ყველა ქართული ტომის მიერ, მათ შორის სამეგრელოსა და სვანეთში წარმართული კერპომსახურება, ანუ წარმართული ლოცვა-რიტუალი ქართულ ენაზე აღესრულებოდა. ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართული ტომისათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. 1, 1979, გვ. 156).

ქრისტიანული სარწმუნოების ქადაგებამდე ყველა ქართულ ტომს ჰქონდა საერთო სარწმუნოება (წარმართული), საერთო ქართული ენითა და საერთო ტერმინოლოგიით, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ქრისტიანობის პირველქადაგებლები საქართველოში ისარგებლებდნენ უკვე არსებული საერთო ქართული საკულტო ენით მას გამოიყენებდნენ კიდევ.

საეკლესიო ლიტურგიკული ენის საფუძვლების ძიების დროს ჩვენ უსათუოდ უნდა გავითვალისწინოთ ქრისტიანობის ქადაგების პირველსაუკუნეთა საშუალებანი, რადგანაც არქეოლოგიური მონაპოვრები მიუთითებს, რომ საქართველოში ქრისტიანების რაღაც რაოდენობა უკვე II-III საუკუნეებში ცხოვრობდა. ამის შესახებ წერილობითი წყაროებიც მიუთითებს.

II-III საუკუნეთა ქრისტიანული სამარხები აღმოჩენილია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ერწო-თიანეთიდან საჩხერემდე (თ.ბიბილური, თიხის ფილასამაგრები, გვ. 57, თ. ბიბილური, ქრისტიანობის გავრცელება, გვ. 2). იმავეს ადასტურებს იოანე საბანის ძე, როცა VIII საუკუნეში ქართველებს 500 წლოვან ქრისტიანებად მიიჩნევდა. ეკლესიის ისტორიკოსთა ცნობებს საქართველოში მოციქულთა მიერ ქრისტიანული თემების დაარსებისა და II-III საუკუნეებში მათი ყოფის შესახებ წყაროებიც მიუთითებს. მაგალითად, II საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდნენ ჩვენი ეკლესიის წმინდანები „სუქია და 16 ქართველი მოწამე“. თამარაშვილის ცნობით, I ს-ში იმპერატორ მაქსიმილიანეს ემსახურებოდნენ ქრისტიანი ქართველი მეომრები, რომელნიც კოლხიდაში გააძევეს. ირინეოსის ცნობით, კოლხიდაში ეპისკოპოსმა პალმოსმა და მისმა მეგობრებმა 70 ეკლესია ააშენეს. არქეოლოგთა მიერ აღმოჩენილია წმიდანინომდელი ეკლესიები სოფ. ნასტაკისსა და სხვაგან. ქართლის ცხოვრების თანახმად, III ს. ქართლის მეფე რეკ მართალმა სახელმწიფოში ქრისტიანული სახის რეფორმა გაატარა

(მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ახალციხე, 1988, გვ. 447) და სხვა. სამთავროს სამარაგანზე III ს. დასაწყისის მდიდრული ახალგაზრდა ქალის სამარხი №25 მიუთითებს ქრისტიანობა იმ დროისათვის გავრცელებული იყო არა მხოლოდ დაბალ ფენებში, არამედ მაღალ ფენებშიც და იმდენად იყო განმტკიცებული, რომ თვით სახელმწიფოს დედაქალაქში უშიშრად დაკრძალეს ქრიატიანი მდიდარი ქალბატონი მთელი ღირსების დაცვით. ეს არის უმნიშვნელოვანესი მოვლენა ქრისტიანთა დევნის ფონზე მთელი რომის იმპერიაში.

რომის იმპერიასა და სხვაგან არსებულ ქრისტიანული თემების ცხოვრებას შეეხება უძველესი ძეგლი „სწავლა თორმეტი მოციქულისა“ ანუ დიდაქე. იგი ასახავს II-III საუკუნეთა ყოფას, თუმცა თვითონ ამ ძეგლს IV ს. დასაწყისით ათარიღებენ. ეს ძეგლი ჩვენ გამოგვადგება II-III საუკუნეთა საქართველოში ქრისტიანული თემების საეკლესიო ენის საკითხების რეგვიზას. „დიდაქეს“ ანალიზი აჩვენებს, რომ ქრისტიანულ თემში ჯამით-ჯამად უცხო მხრიდან მოდიოდნენ ხოლმე მოსიარულე მოციქულები, წინასწარმეტყველები და მოძღვრები. მათ თემში სამ დღეზე მეტი ხნით დარჩენის უფლება არ ჰქონდათ. მოციქულები ქრისტიანული თემის წევრებს ასე არიგებდნენ მომსვლელთა შესახებ „ვინც თქვენთან მოვა და გასწავლით... მიიღეთ იგი... თუ მოძღვარი თვითონ მიიქცევა სხვა სწავლებისკენ... არ ისმინოთ მისი“ (დიდაქე, XI, 1,2). მოძღვრის მოვალეობა იყო ხალხისათვის ესწავლებინა ზეპირი სიტყვით - „სიმართლე და ცოდნა უფალზე“ მრევლის მოვალეობა იყო მოესმინა მოძღვრის სიტყვა. აქედან ჩანს, რომ პირველქრისტიანთა შორის მოსული მოძღვრები ზეპირი სიტყვის მეშვეობით და არა წერილობითი სახით ქრისტიანებს გადასცემდნენ საქრისტიანო ცოდნას. ეს განსაკუთრებით ითქმის წინასწარმეტყველთა შესახებ, რომელთაც ევალეობათ ხმამაღალი ქადაგებდა ცოცხალი სიტყვით. წინასწარმეტყველები „მეტყველებენ“, კერძოდ ესაა, „სულის მიერ მეტყველება“ (დიდაქე, XI, 8), ამის გარდა იგი „ასწავლის ჭეშმარიტებას“, ანდა „ასწავლის იმას, რასაც თავად იქმს“ (დიდაქე, XI, 11).

რომელი ენით უნდა ექადაგათ საქართველოში ქრისტიან წინასწარმეტყველებს, მოძღვრებსა და მოსიარულე მოციქულებს?

ქრისტიანობის უპირველესი წესის თანახმად, ყოველ ხალხში ადგილობრივი ენით უნდა ექადაგათ მოციქულებს. ეს იყო არა მოციქულთა პირადი სურვილი, არამედ საღმრთო ნება სულიწმიდის მიერ გაცხადებული. ცხადია, II-III საუკუნეებში საქართველოში მცხოვრებ ქრისტიანთა შორის „მოსიარულე მოციქულებს, მოძღვრებსა და წინასწარმეტყველებს“ უნდა ექადაგათ ხალხის ენით. ამასთანავე

უნდა ითქვას, რომ შეუძლებელია საქართველოს კუთხიდან კუთხეში, ხევიდან ხეეში მოსიარულე მქადაგებლებს ორ-სამ დღეში შეეთვისებინათ თემის, კუთხის თუ ხევის დიალექტი (ენა), ამიტომაც ცხადია მქადაგებელთა წინაშე საქართველოში თავიდანვე უნდა დასმულიყო საკითხი იმისა, თუ როგორ მოეგვარებინათ ენობრივი პრობლემა ისე, რომ მათი ნათქვამი და ნალოცი სიტყვა ხალხისათვის გასაგები ყოფილიყო, ამიტომაც მათ უნდა გამოეკვლიათ ჰქონდა თუ არა ამ ხალხს საერთო კოინე ენა ანდა საერთო წმიდა - საღვთისმსახურო ენა, რომელიც ყველას ესმოდა. ასევე მოიქცნენ ისინი ბერძენთა შორისაც, მათ ბერძნულ დიალექტთა შორის უპირატესობა მიანიჭეს საერთო კოინე ენას, გასაგებს ყველა დიალექტის მქონე ბერძენისათვის და ამ ენაზე არა მხოლოდ გადასცეს სიტყვა, არამედ ჩაწერეს კიდევ წმიდა სახარება.

არსებობდა თუ არა ქართული საერთო წმიდა ენა, ანუ ენა, რომლითაც წარმართულ კულტმსახურებას ადასრულებდნენ ქართველები, როგორც ზემოთ ითქვა, ასეთი ენა არსებობდა და სამეგრელოსა და სვანეთშიც კი წარმართული საკულტო ცერემონიული ძველ ქართულ (ანუ საერთო) ენაზე აღესრულებოდა წმიდა ნინოს შემოსვლამდე დიდი ხნით ადრე. სწორედ ეს საერთო საღვთისმეტყველო ქართული ენა უნდა აედოთ გამოსაყენებლად II-III საუკუნეთა მოსიარულე მოციქულებს, წინასწარმეტყველებსა და მოძღვრებს საქართველოში.

ენათმეცნიერთა მიერ გამოკვლეულია, რომ ზოგიერთი ქართული სიტყვის ლინგვისტური ანალიზის თანახმად ქრისტიანული სწავლება ჩვენში ვრცელდებოდა ზეპირი გზით. „უძველესი ბერძნული ნასესხობები ქართულში ისტორიულად უშორეს პერიოდთანაა დაკავშირებული... სიტყვები: - ეკლესია, კერეონი, მონაზონი, გუტერი და სხვა ქრისტიანული ეკლესიის უპირველეს წმინდანთა და ანგელოზთა სახელებთან ერთად ის სიტყვებია, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში ზეპირი გზითაა გავრცელებული ჩვენში, და, რომელთაც შემდეგ ქრისტიანული ლიტერატურის თარგმანებშიც უცვლელად შეინარჩუნეს ზეპირი გავრცელების ზოგიერთი ნიშანი, პირველ რიგში, ეს ითქმის იმ საკუთარ სახელთა მიმართ, რომლებიც ბერძნული წოდებითი ბრუნვის ფორმითაა გადმოცემული ქართულში: იესუ ქრისტე, პავლე, დამიანე, და სხვა მრავალი“ (ნელი მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, 1978, გვ. 58).

„ქრისტეს სახელი „იესუ“ მიმართვის ფორმით, ვოკატივითაა ჩვენში შემოსული (ეს ზეპირი გზით გავრცელებულ ბერძნულ სახელებში გვაქვს), ბერძნული საკუთარი სახელების გადმოცემა ვოკატივის ფორმით იმდენად ხშირი იყო ქართულში, რომ საბოლოოდ

გაგებული იქნა, როგორც ბერძნულ სახელთა გადმოცემის საერთო წესი“ (ნ.მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის ფონეტიკის საკითხები, I, გვ. 22).

„დიდაქეს“ ეპოქაში უნდა წარმოჩენილიყო ჩვენში ახალი ქართული საკულტო სიტყვები - „მღვდელი“, „ზედაშე“, „მარანი“. როგორც გარკვეულია სიტყვა „მღვდელი“ მიღებულია სიტყვიდან - ღალადი, ხადილი, მ-ელი მაწარმოებლის დართვით (ფუძე „ღღ“) მ-ღ-ელი. პირველქრისტიანთათვის უპირველესი სახე მღალადებლობისა (მქადაგებლობისა) იყო წინასწარმეტყველი და ნათლისმცემელი იოანე („ხმა მღალადებლისა უდაბნოსა შინა“), ამ წინასწარმეტყველის მაგალითის გამავრცელებლები უნდა ყოფილიყვნენ დიდაქეში ნახსენები „წინასწარმეტყველები“, რომელთაც 2-3 დღით შეეძლოთ წვეოდნენ პირველქრისტიანებს და ექადაგნათ (ელაღადათ) მათ შორის და ალბათ მოენათლათ კიდევ ისინი. „ხადილ-ღალადიდანაა“ არა მარტო მღვდელი, არამედ ქადაგიც (აქედანაა ქადაგებაც). პირველქრისტიანები თავიანთი ერთადშეკრება-ლოცვების ბოლოს, რომელიც პურის გატეხვითა და ღვინის შესმით მთავრდებოდა, ამბობდნენ სიტყვას „მარანთა“ (I კორ, 16, 22, დიდაქე, X, 6), აქედან უნდა იყოს ქართული „მარანი“ (ღვინის შესმის ანდა შენახვის ადგილი). პირველ ქრისტიანებს ევალებოდათ მიერთშიათ მოძღვრისათვის ზედა, საუკეთესო ნაღები ღვინისა თუ ზეთისა „პირველთაჲ“ (დიდაქე, XIII, 6), აქედან უნდა იყოს ქართული „ზედაშე“ (მისი საპირისპიროა - „ქვედაშე“, რაც ქვევრის ფსკერზე ანდა ქვაბის ფსკერზე ნაღებს ეწოდება). ამ სიტყვების არსებობაც ადასტურებს ჩვენში ქრისტიანობის ზეპირი გზით გავრცელებას ჯერ კიდევ წმიდა ნინომდე და ქართული ლიტერატურის წარმოშობამდე.

IV ს-მდე ქართლში ქრისტიანული თემების არსებობის შესახებ მიუთითებდა ს.ჯანაშია. მისი აზრით, ქართლში (უპირატესად ქადაქებში) უნდა არსებულებოდა წვერილი ქრისტიანული თემური ურთიერთობანი, ისევე, როგორც რომის პროვინციებში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად ქცევამდის (ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 213). პინგროფი, გ.გოზალიშვილი და სხვა მეცნიერები ამ აზრს იზიარებენ. აბოხონაძე ეს მოსაზრება დაადასტურა არქეოლოგიური მონაცემებით (F= <j [j x f l p t - H t p e k n f n s - c = 8) (აბოჯვერაძე, განვითარება, გვ. 13-14).

სამარხულ ძეგლებთან დაკვირვებით თბიბილური წერს, რომ არქეოლოგიური და ნარატიული წყვროები სრულ თანხმობაში არიან, რადგანაც საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე (დიდი მცხეთა, ერწო, ახალი ჟინვალი, არაგვისპირი, ურბნისი, ზღუდერი, მოდნახე) აღმოჩნდა

II-III საუკუნეთა ქრისტიანული სამარხები.

ფილოლოგიური კვლევის შედეგად თ.მგალობლიშვილის დასკვნით, IV საუკუნემდე ქართლში გავრცელებული იყო ე.წ. ძველი ნაკადი ქრისტიანობისა (გულისხმობს იუდაურ ქრისტიანობას), რომელიც წმიდა ნინოს დროს და შემდეგ შეიცვალა ე.წ. ახალი ნაკადით ანუ „ელინისტური ქრისტიანობით“ (კლარჯული მრავალთავი, თ.მგალობლიშვილის გამოცემა, 1991, გვ. 171), მისი აზრით, „ქართლში ოფიციალურად ქრისტიანობის ელინისტური ნაკადი იქნა აღიარებული. ბუნებრივია, დროთა განმავლობაში ქრისტიანობის ეს ახალი ნაკადი სრულიად დევნის უკვე მოძველებულ იუდეურ-ქრისტიანულ ტრადიციას, თუმცა „მოქცევისა“ და „მეფეთა ცხოვრებაში“ მაინც შეინიშნება ამ უძველესი ტრადიციის ნაშთი (იქვე, გვ. 171).

თ.მგალობლიშვილის აზრით მახლობელ ქვეყნებშიც, მაგალითად, ედესაში (ოსროენაში) იუდეველ-ქრისტიანთა მეფემ უპირატესობა მაინც ქრისტიანობის ახალ, ელინისტურ ნაკადს მიანიჭა და მის საფუძველზე აღიარა თავის სახელმწიფოში ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად (იქვე, გვ. 173). ედესის პირველ ეპისკოპოსად მიჩნეულ იქნა პალუთი (სერაპიონ ანტიოქიელის მიერ თითქოსდა ხელდასხმული), თუმცა ეს იყო მხოლოდ ბერძნული ტრადიციის აღიარების ფაქტი და არა ისტორიული სინამდვილე (იქვე, გვ. 173).

ქართლში, თ.მგალობლიშვილის აზრით, II-III საუკუნეებში არსებულ იუდეურ-ქრისტიანი ნაკადი შეიცვალა მეფე მირიანის დროს ახალი, ელინისტურით, მთელი მისი შედეგებით.

ჩვენამდე მოღწეული წმიდა ნინოს და პეტრე იბერიის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ახალი ელინისტური ნაკადი ძველი იუდაურისაგან ძირითადად იმით განსხვავდებოდა, რომ მონაზვნური სულისკვეთების შემომტანი და დამნერგავი იყო, კერძოდ ახასიათებდა „ასკეტიზმი და ნაზარეველობა“.

მართალია, სახარების მცნების (მათე 19, 21, I კორ. 7, 32-35) შესაბამისად, ზოგიერთი ქრისტიანი ქალწულობის აღთქმას I საუკუნეებიდანვე დებდა, მაგრამ მას III ს-დან უფრო მასიური სახე მიუღია. ქალწულები და მონაზვნები (მარტო მყოფელი, განდევილები) უკვე უდაბნოში გადიოდნენ. ანტონი დიდი (251-354) პირველი შეუღლა თავის გარშემო მეუდაბნოე განდევილთა შეკრებას. პახომი დიდმა (282-346) ორგანიზაციული სახე მისცა განდევილთა თემს, დაარსა პირველი ქალთა მონასტერი, მაგრამ სირიელი აფრაატის ცნობით განდევილ ქალწულთა (ქალთა და კაცთა) ძმური კავშირები იქამდეც არსებობდა. წმიდა ნინო ეკუთვნოდა მსგავს თემს. კერძოდ, ქალწულთა კავშირს, რომელიც 52 წევრი იყო, მას მემატრიანე მონასტერს უწოდებს

და წერს „მოიხსენეს მათ უბიწო იგი აღთქმა და ღირსი ქებისა მარტოებით ცხოვრება, რომელსა იგი იყვნეს განსწავლულ... ერთობით განზრახვითა დაუტევეს ქვეყანა და ფარულად ორმოცდათორმეტმან სულმან“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 82). წმიდა ნინოს მამა - განდევილი იყო „და წარვიდა წილ იორდანესა, კაცთა მათ თანა ველურთა“ (ქ.ც., I, გვ. 77), ქონება გლახაკებს დაურიგა. დედაც ოჯახს განშორდა და დადგა „მსახურად გლახაკთა დედათა და უძღურთა“ (იქვე, გვ. 77). წმიდა ნინოც ბავშვობიდანვე სხვებს ემსახურებოდა „მსახურებდა ნიაფორსა“ (იქვე, გვ. 77). რომში მან „იპოვა რიფსიმე და დედამძუძე მისი გაიანე მონასტერსა შინა ქაღწულთასა“. საქართველოში შემოსვლის შემდეგ ქრისტიანულ მიმართულებას წმიდა ნინომ ასკეტური სულისკეთება მიანიჭა. ეს კარგად ჩანს IV ს. II ნახევრის ქართლის ცხოვრების აღწერიდან. მაგალითად, პეტრე იბერის პაპა, ბაკურ დიდი და მისი მეუღლე დუხტია თავიანთი მეფობის დროს მონაზვნურ ცხოვრებას ეწეოდნენ. რამდენიმე შვილის გაჩენის შემდეგ ერთმანეთში დადგეს აღთქმა ხორციელი კავშირის უარყოფისა (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 250). ზედიზევნი მლოცველი და მმარხველი მეფე ბაკური თავის ხელით აჭმევდა გლახაკებს ღარიბთა თავშესაფარში. დედოფალმა გაყიდა ოქროს ნივთები და ღარიბებს დაურიგა. პეტრეს მამის (ბუზმარიოსის) თანამედროვე არსილიოსი ქაღწულობის აღთქმის დაცვას ცდილობდა (გეორგიკა, II, გვ. 251). პეტრეს აღმზრდელი „ძუძო“ ისეთი წმიდა იყო, რომ ღამით დგებოდა და უცხოური წყაროს თანახმად ქართულად ლოცულობდა და ტიროდა ისე, რომ ნეტარ პეტრეს ცრემლებით ასველებდა“. პეტრეს დედა დაქვრივების შემდეგ ქალაქიდან გავიდა, სოფლად ცხოვრობდა ასკეტურად, აგებდა უცხოთა თავშესაფრებს, საავადმყოფოებს, ჩაიცვა „მონაზონის კაბა“ (გეორგიკა, II, გვ. 251).

ვგოილაძის თანახმად პეტრე იბერი განეკუთვნებოდა ქართლის სამეფო დინასტიის ე.წ. რვეიანთა შტოს, რომელსაც სათავე დაუდო მეფე მირიანის ძე რვემა, მისი მეორე ძის ბაქარის შთამომავლებმა (ბაქარიანებმა) ასევე თავის ხელში აიღეს სამეფო ხელისუფლება (ვგოილაძე, ფარნავაზთა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია, 1990, გვ. 159). იმის შემდეგ რაც ქართლი 369 წელს ორად გაიყვეს ირანმა და ბიზანტიამ ერთმანეთს შორის, რვეიანები მართავდნენ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე არსებულ ქართულ ქვეყნებს, მათ შორის თავიანთ ხელდებულად მიიხვედნენ კლარჯეთსა და ეგრისს, ხოლო ბაქარიანები მტკვრის მარცხენა მხრის ქვეყნებს. ბაქარიანების სატახტო იყო მცხეთა, ხოლო რვეიანებისა არმაზი. არმაზთან ერთად რვეიანთა სამეფოს ცენტრი უნდა ყოფილიყო ბოლნისიც, სადაც რვეიანმა მეფეებმა ააშენეს ერთ-ერთი უდიდესი ტაძარი თავისი

დროისათვის. მაშასადამე, პეტრეს პაპა ბაკური დიდი, მამა ბუზმარიოსი, დედა ბაკურდუხტი და სხვანი ცხოვრობდნენ ბოლნისში ანდა ბოლნისთან, იმ მიწაზე რომელსაც ამჟამად ქვემო ქართლი ეწოდება, სადაც იყო მათი სამეფოს ცენტრი.

ქართული საეკლესიო ლიტურგიკული ენის ჩამოყალიბების თვალსაზრისით, ეს მომენტი იმით არის საინტერესო, რომ არმაზი ჯერ კიდევ წარმართობის დროს წარმოადგენდა როგორც ფიქრობენ ქართული წარმართული საისტორიო ლიტერატურის შექმნის კერას, ხოლო ბოლნისში IV ს. ბოლოს აიგო ტაძარი V-ის დასაწყისის პირველი ქართული წარწერებით. ვ.გოილაძის მტკიცებით, „ძველი ქართული წყაროების მონაცემებიდან გამომდინარე ბოლნისის სიონის შეკაზმვა, აღდგენა ქართლის მთავარეპისკოპოსის ელიას (383-397 წწ) თრდატ რევის ძის (383-395), ფარსმანის (395-397) და ბაკურის (396-416) ზეობაში ხდება“ (იქვე, გვ. 126). ამ დროინდელია მისი წარწერებიც, მაშასადამე პირველნი აქამდე ცნობილთა შორის.

ეს ტაძარი, აქამდე მიიხნეოდა, რომ აგებული იყო V ს. ბოლოს, მაგრამ არის სხვა მოსაზრებანიც, როგორც აღინიშნა. „უახლოეს სამეცნიერო ლიტერატურაში „ფრიად სარწმუნო ბაკური“ (როგორც მას უწოდებენ გელასი კესარიელი და რუფინუსი), იდენტიფიცირებულია ქართლის მოქცევის ქრონიკებში დასახელებულ ბაკურ თრდატის ძესთან და მართებულად არის გაიგივებული ფილოსოფოს ბაკურთან, რომელიც იბერიის მეფე იყო 403-416 წლებში თუ ბოლნისის სიონი მართლაც თხუთმეტი წელი შენდებოდა, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული ვარაუდით ბაკურს 14 წლის განმავლობაში შეეძლო ეშენებინა ეს ეკლესია, ხოლო ფარსმანს მისი ორწლიანი ზეობის დროს შეეძლო დაესრულებინა ეს ტაძარი. ამგვარად „ფრიად სარწმუნო ბაკური“ არა მხოლოდ ბოლნისის ეკლესიის მაშენებლად შეგვეძლო მიგვეჩნია, არამედ პირველი ქრისტიანული ეროვნული იკონოგრაფიის პროგრამის მესაძირკველად“ (გ.აბრამიშვილი, „ფრიად სარწმუნო ბაკური“ ქრისტიანული არქეოლოგიის შესამე სამეცნიერო კონფერენცია, 1999, გვ. 10).

როგორც აღინიშნა, წმიდა ნინოს შემოსვლის შემდეგ ჩანს საქართველოში გაიმართა ქრისტიანობის ახალმა ელინისტურმა ნაკადმა, რომელიც არა მხოლოდ მონაზვნური სულიკვეთებით გამოირჩეოდა, არამედ ღვთისმსახურების საგანგებო წესების შემოღებითაც. ახლა უკვე ღვთისმსახურებისას წიგნების გამოყენება აუცილებელი იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად ბერძნულენოვანი საღმრთო წიგნები გამოიყენებოდა, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, ამ დროისათვის, ქართულად თითქმის უკვე ჩამოყალიბებული იყო შესაბამისი საეკლესიო ზეპირი ტერმინოლოგია, ამიტომაც

ბერძნული ტექსტის წაკითხვის შემდეგ საგანგებო მთარგმნელი მას ქართულ ენაზე თარგმნიდა. ასევე აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართულ ენაზე ლოცვები იმ დროისათვის უკვე არსებობდა, ამის შემდეგ გვაქვს წყაროს პირდაპირი მითითება. პეტრე იბერიის გამზრდელი „ძუძო“ (შეადარე - „დედამძუძე“, „ძიძა“) იოანე რუფუსის სიტყვით, ქართულად ლოცულობდა შემდეგი სიტყვებით: „უფალო იესო, ღმერთო ჩემო, ჩემი სიცოცხლის შემქმნელო, შემობრალე მე“ (გეორგიკა, II, გვ. 251) V ს. 10-ინ წლებში.

როგორც ითქვა, რევიანთა ქართლის სამეფო, რომელიც მიიხნეოდა არმაზის ძეგლი კულტურულ-ისტორიული ტრადიციის მემკვიდრედ, ტერიტორიული სიახლოვის გამო ხშირად სომხეთის გავლენის სფეროში ექცეოდა. ირანისა და რომის 377 წლის შეთანხმებით სომხეთის დიდ ნაწილში დამყარდა ირანელთა ხელისუფლება, ხოლო 387 წელს მოხდა სომხეთის გაყოფა ამ ორ იმპერიას შორის. ამ დროს რევიანთა სამეფო ანუ ქვემო ქართლი ირანის გავლენის სფეროში მოექცა. სომხეთში ირანი კრძალავდა ღვთისმსახურების დროს ბერძნულენოვანი წიგნების გამოყენებას. მოვსეს ხორენაცის ცნობით, ირანელთა ხელისუფალი „რა წიგნებსაც კი წააწყდებოდა, წვადა. ბრძანა რომ ესწავლათ სპარსული და არა ბერძნული წერა-კითხვა, არავის ჰქონდა უფლება ელაპარაკა ბერძნულად, ანდა ეთარგმნა ამ ენიდან“ (მ.ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 206).

ამ მიზეზის გამო, სომხეთში ღვთისმსახურები გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, რადგანაც ტრადიციულად ღვთისმსახურების დროს წიგნის მკითხველები ჯერ ბერძნულ ენაზე კითხულობდნენ წიგნებიდან ტექსტებს, იქვე მყოფი მთარგმნელები კი თარგმნიდნენ სომხურ ენაზე, რომელსაც ისმენდა ხალხი (იქვე, გვ. 216). IV ს. ბოლოსათვის ირანის ხელისუფლების მიერ სომხეთში მოისპო ბერძნული წიგნები, წიგნების უქონლობის გამო სომხური ეკლესიის მეთაური სპაკ დიდი იყენებდა ასურულ წიგნებს. ხორენელი განმარტავს „საქმე ისაა, რომ მეჰრუჟანმა დაწვა ბერძნული წიგნები მთელს ჩვენს ქვეყანაში. ამასთანავე, სომხეთის დანაწილებისას სპარსთა წილ სომხეთში სპარსული მოხელეები არავის რთავდნენ ბერძნული მწიგნობრობის შეთვისების ნებას“, ხელისუფლებამ მოითხოვა, რომ საღვთისმსახურო საჭიროებისათვის სომხებს თვითონვე შეექმნათ სომხური ანბანი, ანდა ბერძნულის ნაცვლად გამოეყენებინათ ასურული მწიგნობრობა. ასეთი იძულების გამო სომხებმა დაიწყეს ფიქრი და მზრუნველობა სომხური ანბანის შესაქმნელად, რომლითაც დაწერილი წიგნები დაიჭერდა ბერძნულის ადგილს.

ირანელები თავიანთ ხელდებულ რევიანთა ქართლის სამეფოშიც მსგავსადვე უნდა მოქცეულიყვნენ. ხორენაცის სიტყვით სომხური

ანბანის შექმნის საკითხებზე ზრუნავდა „საპაკ დიდთან შეკრებილი ყველა ეპისკოპოსი“ (იქვე, გვ. 222), ასევე ქართული ანბანის რესტავრაციას თუ შექმნა-შემუშავებას ხორენაცის სიტყვით ხელს უწყობდა „ქართლის მეფე ბაკური და მოსე ეპისკოპოსი“ (იქვე, გვ. 224). აგრეთვე ვინმე ჯალა, და მეფის კარზე ქართული პროვინციებიდან (ხორძენედან და ტარონიდან) ჩამოსული სასულიერო პირები.

როგორც ცნობილია, მესროპ მაშტოცმა მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნები მოიარა სომხური ანბანის ძიების უამს, ასევე იქცეოდნენ სხვა მაძიებლებიც. უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოშიც მსგავს მომენტს ჰქონდა ადგილი. ქართველებს ან საკუთარი ანბანი უნდა შეექმნათ ანდა გამოეყენებინათ საეკლესიო საჭიროებისათვის სხვა უკვე არსებული მწიგნობრობა, ბერძნულის სანაცვლოდ, რომელიც აკბალული იყო. ასეთ დროს საფიქრებელია, ქართველებს მოეძებნათ ის ანბანი, რომელსაც მათი წინაპრები იქამდეც იყენებდნენ, კერძოდ, არმაზში და სხვა ქალაქებში იყენებდნენ ე.წ. „არმაზულ დამწერლობას“. ქრისტეშობის შემდეგ საუკუნეებში „არმაზული ანბანი“ შესრულებული მრავალრიცხოვანი წარწერა არის აღმოჩენილი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. თავის მხრივ, როგორც ცნობილია, არმაზული დამწერლობა არის არამეული დამწერლობის თავისებური სახეობა. მესროპ მაშტოცის ეპოქაში ეროვნული ანბანის ქრისტიანული საჭიროებისათვის ძიებისას ქართველები უპირველესად იფიქრებდნენ არმაზული ანბანის გამოყენების შესახებ. ამ ახალი საჭიროებისათვის მათ ცხადია უნდა მოეძებნათ არმაზული დამწერლობის პირველსახე, ანუ ის ანბანი, რომელიც არმაზული ანბანის თავდაპირველ, ამოსავალ სახედ მიიჩნეოდა.

დადგენილია, რომ როგორც ითქვა, არმაზული ანბანი არამეული დამწერლობიდანაა წარმომდგარი. IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში ქართველთა მიზანი იქნებოდა მოეძებნათ არამეული დამწერლობის „სწორი“, მათი აზრით, „თავდაპირველი“ სახეობა. ასეთი უნდა ყოფილიყო ძველი სემიტური წერის არამეული განშტოების ე.წ. „ქილამუვას“ და „მარ-რებუქის“ სახეობები (მათგან იქნა მიღებული შემდგომ „არმაზული“ დამწერლობაც) (თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, 1989, გვ. 38). საერთოდ, შეიძლება ითქვას ესაა საშუალო ფინიკური დამწერლობა, რომლიდანაც იქნა მიღებული როგორც ბერძნული, ისე ქანაანური დამწერლობანი. ქართულ ასომთავრულსაც, რ.პატარიძე და სხვა ქართველი მკვლევარები მიიჩნევენ მათგან მიღებულად. ასე, რომ „არმაზულ დამწერლობასა“ და ასომთავრულ ანბანს ერთი წყარო გააჩნიათ: სემიტურ-ფინიკურ-არამეული. როგორც აღინიშნა, ბერძნული

წიგნის, ანბანისა და ენის გამოყენება განსახილველ პერიოდში აკრძალული იყო ირანის ხელისუფალთა მიერ, ამიტომაც ქართველებს, ბერძნულის ნაცვლად უნდა გამოეყენებინათ სხვა ანბანი საღვთისმსახურო საჭიროებისათვის, ასეთად კი უნდა მიეჩნიათ ეროვნული იმჟამად უკვე არსებული „არამაზული დამწერლობის“ თავდაპირველი სახეობა, რომელიც, როგორც ჩანს, ქართველთათვის ქრისტეშობამდე მრავალი ასწლეულით ადრე იყო ცნობილი. ქართული ანბანის პალეოგრაფიული ანალიზის საფუძველზე იგჟავახი შვილმა ქართული ანბანის შექმნა ძვ. წ. VII ს-ში ივარაუდა (იგჟავახი შვილი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 236).

პ.ინგოროყვა ფიქრობდა, რომ ქართული ანბანი უნდა ჩამოყალიბებულიყო ძვ. წ. IX-VIII სს-ში, როცა ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი, თობალები და მესხები, მცირე აზიის ტერიტორიაზე მკვიდრდებოდა (პ. ინგოროყვა, თხზ. ტ. IV, 1978, გვ. 248). რ.პატარიძის აზრით, ქართული ანბანი ძვ. წ. V ს-ში ჩამოყალიბდა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს იყო არა ასომთავრული ანბანი, არამედ ზემოაღნიშნული სემიტურ-ფინიკიური ანბანი. ასეთი დაშვება თ.გამყრელიძეს შესაძლებლად მიაჩნია, ოღონდ ქართული ანბანის ე.წ. „დანართი“ ნაწილის მიმართ (იგულისხმება საკუთრივ ქართულისათვის დამახასიათებელ ბერათა ასო ნიშნები) (თ.გამყრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 177). მან ამ მხრივ ყურადღება მიაქცია ქართულ ასომთავრულის „წილ“ ასონიშანს, რომლის პროტოტიპად სემიტური (არამეული) შესაბამისი ასო, კერძოდ არამაზული არამეულის ერთ-ერთი ასონიშნის ფორმა მიიჩნია, მისი მოხაზრებით, ეს ფორმა არსებითად ემთხვევა „წილ“ ასოს მოხაზულობას ქართულ ნუსხა-ხუცურ დამწერლობაში (იქვე, გვ. 178). ასევე აღსანიშნავია ის, რომ ქართული ასომთავრულის პირველი ნიშანი „ან“-ის გრაფიკული პროტოტიპი შესაძლებელია იყოს სემიტურ-ფინიკური „აღეფი“ (მთლიანად მსგავსი არქაული ბერძნულის აღფა ნიშნისა), რომელსაც ქართულში მიუწერეს დამატებითი ჰორიზონტალური ხაზი, რომელიც ძირითად გრაფიკულ ელემენტს - ნახევარწრესაზს, ზემოდან ერთვის, ქართული ბან-ის არქაული გრაფიკული სახეობა თითქმის მთლიანად მსგავსია შესაბამისი სემიტურის „ბეტ“ ნიშნისა და უფრო ნაკლებ კვავს არქაული ბერძნულის „ბეტას“. ასევე „განი“, „ღონი“ და სხვა ასო ნიშნები რაც კარგად აღწერა რ.პატარიძემ.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში საქართველოში მეფეების ბაკურისა და ფარსმანის დროს მოხდა ბერძნული ანბანის მიხედვით ძველი ქართული (სემიტურ-ფინიკიურიდან წარმომავალი)

დამწერლობის რეფორმა. ასეთი მოსაზრების გამოთქმის უფლებას იძლევა ის, რომ ამ დრომდე საქართველოში ნამდვილად არსებობდა და გამოიყენებოდა ადგილობრივი ე.წ. „არმაზული დამწერლობა“, რომლის შესახებაც ცხადია ცოდნა უნდა ჰქონოდა „არმაზული ქართლის“ ანუ „რევიანთა ქართლის“ სამეფო დინასტიის მესვეურებს, რომელნიც ამავე დროს ცნობილი და სახელგანთქმული პირები იყვნენ მთელ ბერძნულ სამყაროში, ვითარცა ბერძნული ენისა და ფილოსოფიის საუკეთესო მცოდნენი.

ქართული საეკლესიო-ლიტურგიკული ენის ჩამოყალიბების თვალსაზრისით საინტერესოა ისიც, რომ „რევიანთა ქართლის“ თავდაპირველ დედაქალაქში - არმაზში სპეციალისტების დასკვნით იქმნებოდა წარმართული ხანის ქართული საისტორიო ძეგლები, კერძოდ „მოქცევაი ქართლისაში“ (უძველეს საისტორიო ძეგლში) ე.წ. ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია „უცილობლად ავთენტურობის ბეჭედს ატარებს“. ამ წყაროს „ისტორიული ტექსტი, რომელიც ეხება ანტიკურ ხანას... მომდინარეობს წარმართული ხანის ძეგლებიდან“ (პინგოროყვა, თხ. ტ. IV, გვ. 254, 255). პინგოროყვას ეთანხმება გმელიქიშვილი, ივ. ლოლიშვილი და სხვანი. წარმართული მწერლობის მთელი რიგი ფრაგმენტები და ნაწიკვებები შემონახულია ქართული საისტორიო თხულებებში. რ.ბარამიძის აზრით, „ქართლის ცხოვრებაში“ გვხვდება წარმართული ხანის საუკუნეებში შექმნილი მთლიანი ნაწარმოებები დასრულებული სახით. ვკოილაძის აზრით, ქართული წარმართული მწერლობის არსებობა უეჭველია, მისი აზრით ქართლის წარმართი მემკვიდრეები მომხდარ ამბებს იწერდნენ ქართულ ენაზე. ს.კაკაბაძის აზრით, ეს ხდებოდა არამეული ენის საშუალებით, ე.ი. იქმნებოდა ქართლის ისტორიის არამეული წყაროები. ეს წყარო ჰქონდა ხელთ IV ს-ში გრიგოლ დიაკონს, რომელიც მოქცევაი ქართლისაის ბერძნული ტექსტი შეადგინა. თ.გამყრელიძის აზრით მემკვიდრის ცნობა ფარნავაზ მეფის მიერ ქართული მწიგნობრობის შექმნის შესახებ შეიძლება ნიშნავდეს ამ დროს ქართულის წერილობითი ხმარების შემოდგომას „ჰეტეროგრაფიის“ სახით, ე.ი. რომელიმე გავრცელებულ უცხოურ ენაზე, მაგალითად არამეულად შედგენილი ტექსტის წაკითხვით ადგილობრივი ენის საფუძველზე (თ.გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“, გვ. 198). ასეთი ხერხიც კი, გულისხმობს ქართული სალიტერატურო (თუმცა კი ზეპირი) ენის ჩამოყალიბებას წარმართულ ხანაში, ე.ი. IV ს-მდე გაცილებით ადრე, რაც ცხადია საფუძველად უნდა დადებოდა შემდგომში ქართული საეკლესიო ლიტურგიკული ენისა და საერთოდ ქრისტიანული ლიტერატურის ჩამოყალიბებას.

როგორც მიღებულია, მესროპ მაშტოციმ სომხური ანბანი შექმნა

დაახლოებით 405-406 წლებში. თითქმის ამავე წლებში სომხურ წყაროთა ცნობით შეიქმნა ქართული ანბანიც. როგორც იმჟამინდელი საერთაშორისო მდგომარეობის ანალიზი აჩვენებს, ქართული უძველესი სემიტურ-ფინიკიური წარმომავლობის დამწერლობის რეფორმა ბერძნული ანბანის გავლენით ამ ეპოქაში უნდა მომხდარიყო მეფე ბაკურის დროს (როგორც ამას სომხური წყაროებიც მიუთითებს) კერძოდ V ს. ავტორი კორიუნი (Rjh. y- :bnbt Vfinjwf- Thtdfy- 1962- c= 100_101) და ხორენაცი (მხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 231).

ამავე წლების შესახებ მიუთითებს პეტრე იბერის ცხოვრებაც. მისი ბიოგრაფის ზაქარიას ცნობით, რომელიც ქართლიდანვე გააყოლია უცხოეთში მონაზვნად წასულ პეტრეს, პატარა მურვანიოსი საქართველოშივე სამი წლის ასაკიდან „მისცეს სამწიგნობრედ და დაისწავა მან ყოველივე სწავლაი და გულისხმის ყოფით აღმოიკითხენ წმიდათა წერილთა და იწურთინ მარად დღე და ღამე“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, 1967, გვ. 217). მურვანიოსი დაბადებულია დაახლოებით 411 წელს, მისი სამი წლის ასაკში ე.ი. 414-415 წლისათვის ქართულად უკვე არსებობდა წმიდა წერილის თარგმანები, ამას მიუთითებს ის, რომ მისი ბიოგრაფები, რომელნიც კარგად იცნობდნენ მისი სიყმაწვილის გარემოს, წერენ: პეტრე იბერმა ბერძნული და ასურული ენები შეისწავლა უცხოეთში, და ეს ენები მან ქართლში არ იცოდა, კერძოდ, პეტრემ 12 წლის ასაკში კონსტანტინოპოლში „დაისწავლა ენაი ბერძნული და სწავლაი“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, გვ. 224), ხოლო იერუსალიმში გამგზავრების შემდეგ იქ „ისწავა ენაი და სწავლაი ასურებრივი“ (იქვე, გვ. 224). ე.ი. ასურული ენა. მაშასადამე, პატარა პეტრეს ქართლში 3 წლის ასაკიდან ასწავლიდნენ ქართულ მწიგნობრობას, კერძოდ კი წმიდა წერილს. სწორედ მას სწავლობდა პატარა პეტრე „ღღე და ღამ“ 9 წლის მანძილზე (3 წლის ასაკიდან 12 წლამდე) 414-420 წლამდე. ამიტომაც არაა გასაკვირი, რომ პალესტინაში ბეთლემის მახლობლად პეტრე იბერის მიერ აშენებულ მონასტრებში (ივარაუდება 433 წლის ახლო ხანებში) აღმოჩნდა ასომთავრული წარწერები, სადაც იხსენიებიან პეტრე და მისი წინაპრები, მათ შორის მეფე ბაკური (პეტრეს პაპა დედის მხრივ). მკვლევარების დასკვნით იმ მცირე ენობრივი მასალის მიხედვითაც, რომელიც წარწერებშია წარმოდგენილი, აშკარად ჩანს, რომ უკვე ამ დროს (V ს. პირველ ნახევარში) სალიტერატურო ქართული ენა მტკიცედ იყო ჩამოყალიბებული. ამავე ხანას განეკუთვნება პეტრე იბერის პაპის ძმის მეფე არჩილის მიერ დასმული ქართლის ეპისკოპოსის მობიდანის შესახებ დაცული ცნობა, რომ იგი „ფარულად

წერდა წიგნებსა საცთურისასა, რომელ შემდგომად მისსა დაწვა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქაელ“, მობილანი, რასაკვირველია წერდა ქართულად, ვინაიდან მისი მიზანი იყო გავერცელებინა მაცდური მოძღვრება თავის სამწყსოში - ქართველთა შორის. იმ ცნობის თანახმად, V ს. I მესამედში ქართულ ენაზე იწერებოდა „წიგნები“. ამავე ეპოქას განეკუთვნება ცნობა არჩილ მეფის (422-432) შვილის მირღტის მეუღლისათვის წმიდა სახარების თარგმანის შესახებ (იგი ქართველი არ იყო) - „საგღუხტ დელოფალმან გამოიკითხა სჯული ქრისტესი რამეთუ ქმარმან მისმან მოჰგარა კაცნი სჯულისა მეცნიერნი და უთარგმნეს სახარება უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი“. ცნობაში ხმარებული გამოთქვა „უთარგმნეს“, ბუნებრივია, ისე უნდა გავიგოთ, რომ თარგმნეს ან ქართულად, ან ქართულიდან (უფრო ბუნებრივია ქართულიდან უთარგმნეს ანუ განუმარტეს).

ქართლში IV საუკუნეში გამარჯვებული ქრისტიანობის ელინისტური მიმართულება გულისხმობდა ასკეტურ მონაზვნურ მოშურნეობას შეკავშირებულს მწიგნობრობასთან. კერძოდ, პეტრე იბერი თავის მოწაფეებს ასე მოძღვრავდა - როგორც ურწყავი ბაღი გახმება და უნაყოფო იქნება. „ეგრეთვე გონება მონაზონისა უნაყოფო იქნების თვინიერ წიგნის კითხვისა და სმენისა სწავლათა სულიერთა“ (ძველი ქართული აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ., II, 1967, გვ. 255). უნდა ვიგულისხმოთ, რომ IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში ქართლში სამეფო კარისა და ეკლესიის იერარქთა მეთაურობით გაჩაღებული იყო ყოველსმომცველი მთარგმნელობით მუშაობა, რომელსაც ერთოდა საკუთრივ ქრისტიანული დამწერლობის შექმნა-ძიება. ქრისტიანული მწიგნობრობის დაფუძნების ამ ეპოქაში მოღვაწეობდნენ წმიდა წერილის პირველი მთარგმნელები. ძირითადად პეტრე იბერის ოჯახის კარზე, პირველ მთარგმნელებს თავიანთი მოღვაწეობის საყრდენად უნდა ჰქონოდათ ადგილობრივი ლიტერატურული მემკვიდრეობა. კერძოდ, აღნიშნულ სამეფო დინასტიას, იქამდე უკვე გააჩნდა საკუთარი საისტორიო მატრიანე - „მოქცევაი ქართლისაი“, რომელიც ვგოილაძის თანახმად არის რევიან მეფეთა ისტორია, შედგენილი IV-V საუკუნეებში. რევიანი მეფეები იყვნენ მემკვიდრენი იმ მიწა-წყლისა, რომელიც „საპიტიასშილ“ იწოდებოდა, მის დედაქალაქ არმაზში, როგორც აღინიშნა, პინგოროყვას თანახმად „ჟამით-ჟამად“ იწერებოდა ქართლის ანტიკურ მეფეთა“ ქრონიკები. ე.ი. ქვემო ქართლში წარმართობის დროს და ქრისტიანობის გამარჯვების პირველ საუკუნეში იწერებოდა ქართლის ისტორიის ერთ-ერთი ვარიანტი. ეს იყო ის ლიტერატურული მიღწევა, რომელიც საფუძვლად უნდა დაედებოდა V ს. დასაწყისში (ან IV ს. ბოლოს) ქრისტიანული მწიგნობრობის ჩამოყალიბებასა და

წმიდა წერილის თარგმანის საქმეს. ეს ლიტერატურული საფუძველი არ იყო ადგილობრივი მნიშვნელობისა, არამედ წარმოადგენდა ზოგადქართულს, რადგანაც განეკუთვნებოდა იმ ეპოქას, როცა ფუძე ქართული ენის დაშლის პროცესი ახალი დაწყებული იყო, ამიტომაც კუთხური ენები და მითუმეტეს დიალექტები ძალზე ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან და ფუძე ქართულ ენასთან. როგორც აღინიშნა არმაზული ლიტერატურული საფუძვლები იქმნებოდა ანტიკურ ეპოქაში, ამავე ხანაში იწყებოდა ფუძე ქართული ენის დიალექტურ დონეზე დანაწევრება, ამიტომაც, როგორც აღინიშნა, წარმართობის დროს ყველა ქართულ ტომში, მათ შორის, სამეგრელოსა და სვანეთში საკერპთმსახურო ენა ანუ ლოცვა-რიტუალი ქართულ ენაზე აღესრულებოდა, არსებობდა „საერთო წარმართობა“ მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვის საერთო ქართული ენითა და საერთო ტერმინოლოგიით (ივ.ჯავახიშვილი, თხზ. I, გვ. 156).

IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში რევიან მეფეთა კარზე გახადებულ ქრისტიანული სამწერლობო და კულტურის ენის შექმნა-შემუშავებაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ დასავლეთ საქართველოს წარმომადგენლებსაც, რადგან ივ.ჯავახიშვილის სიტყვით „მის შექმნა-შემუშავებაში მეგრელებსა და სვანებს თავიანთი წვრილი აქვთ შეტანილი“, ამის პიროვნულ გამოხატულებად ჩვენ უნდა მივიჩნიოთ პატარა პეტრე იბერის (მურვანოსის) აღმზრდელად დასავლეთ საქართველოდან იოანე ღაზის მოწვევა. იოანე ღაზი პატარა პეტრეს „დღე და ღამ“ 3 წლის ასაკიდან ვიდრე 12 წლის ასაკამდე ზრდიდა და მწიგნობრობას ასწავლიდა, როგორც აღნიშნული იყო ქართულ ენაზე. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იგი აქტიურად მონაწილეობდა იმ დიდ შემოქმედებით მუშაობაში, რომელიც სამეფო კარზე მიმდინარეობდა საეკლესიო-ლიტერატურული ენის შექმნა-ჩამოყალიბებისათვის IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში. როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში ამ დროს არსებობდა რაღაც სკოლა ამ მიმართულებისა, რომლის წარმომადგენელის მოწვევა ქართველი უფლისწულის აღმზრდელად საჭიროდ მიუჩნევიან. სვანეთში მის თვალსაზრისით, იოანე ანუ მითრიდატე ღაზი იყო კოლხეთის ცნობილი რიტორიკული სკოლის წარმომადგენელი, რამდენიმე ათეული წლით უფროსი პეტრე იბერზე. მიუხედავად ამისა, იგი პეტრეს ასწავლიდა არა ბერძნულ მწიგნობრობას, არამედ ქართულს, რადგანაც ბერძნული „ენა და სწავლა“ პეტრემ შეითვისა კონსტანტინოპოლში, ქართლიდან წასვლის შემდეგ, როგორც ეს აღინიშნა. იოანე ღაზი უნდა ყოფილიყო ქართული საეკლესიო საღვთისმსახურო ენისა და ლიტერატურის ფუძემდებელთა, პირველ მთარგმნელთა წრის აქტიური წევრი, ქართული თავდაპირველი

მთარგმნელობითი სკოლის ერთ-ერთი ლიდერი. ამ განცხადების უფლებას იძლევა ის, რომ სწორედ იოანე ლაზის მიერ აგებულ პალესტინის მონასტერში აღმოჩნდა ქართული წარწერები, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, უძველესნი უცხოეთში დღემდე ცნობილ წარწერათა შორის, მათში ნახსენები არიან ანტონი, აბაი, და იოსია. ეს უკანასკნელნი პირველქართველ მთარგმნელებად იყვნენ მიჩნეულნი ძველ საქართველოში. პალესტინის აღნიშნული წარწერების აღმოჩენამდე დიდი ხნით ადრე პირველქართველ მთარგმნელთა ვინაობას შეეხო კალისტრატე ცინცაძე (XX ს. დასაწყისში), იგი წერდა, რომ „პეტრე მაიუმელის მიერ აგებულ მონასტერში უნდა მიეღოთ თავშესაფარი პირველ ქართველ მთარგმნელებს სამშობლიოს გარეთ - სტეფანესა და დავითს... ამავ მონასტერში უნდა ეცხოვრათ და ემოღვაწათ სხვა ძველ მთარგმნელებს ანტონსა და საბას, რომელთა სახელების მოიხსენიება წმ. გიორგი მთაწმიდელის პირადად მცნობის ეფრემ კირილეს ძის ჩანაწერებში“ (Gfktcnbycrbq c, jhybr- X, c=181-წიგნიდან „სადვთისმეტყველო კრებული, №1, 1991, გვ. 176).

მაშასადამე, ძველი ქართული საზოგადოებისათვის ცნობილი იყო პირველ ქართველ მთარგმნელთა სახელები, ესენი იყვნენ დავითი, სტეფანე, ანტონი და საბა. პალესტინის ქართულ წარწერებში იხსენიებიან: ანტონი, აბაი, და იოსია. მიიჩნევა რომ აბა ანტონი იყო აბატი ანუ წინამძღვარი, თუმცა შესაძლოა აქ იყოს ორი კაცის სახელი ანტონი და აბა, მესამე კი არის იოსია. მათ მონასტრის იატაკის დაგებისათვის უზრუნიათ. თუმცა კი ძველი ცნობებით, ისინი მთარგმნელები ყოფილან. ქართული ისტორიოგრაფია პეტრე იბერს აკავშირებდა პირველ ქართველ მთარგმნელობით სკოლასთან, ამ სკოლის წევრი უნდა ყოფილიყო პეტრეს აღმზრდელი და მოძღვარი იოანე ლაზი. ს.ყაუხჩიშვილი მათ აგებულად მიიჩნევს პალესტინის იმ ქართულ მონასტერს, სადაც აღმოჩნდა ზემოაღნიშნული წარწერები მთარგმნელთა სახელებით.

საბოლოოდ უნდა დავასკვნათ, რომ იოანე ლაზისა და პეტრე იბერის, საერთოდ დასავლელ და აღმოსავლელ ქართველთა აქტიური ურთიერთ თანამშრომლობის შედეგად უნდა ჩამოყალიბებულიყო ის საოცარი ძველი ქართული საეკლესიო-ლიტურგიკული და ამასთანავე სალიტერატურო ენა, რომელიც მოიცავდა სრულიად საქართველოში არსებულ დიალექტებს (მათ შორის მეგრულსა და სვანურს) და იქვემდებარებდა მათ. საქართველოში იმ დროისათვის, თითქმის 1600 წლის წინ არსებული დიალექტები ძალზე ახლოს უნდა ყოფილიყვნენ ერთმანეთთან, როგორც ეს მრავალგზის აღინიშნა, და ერთმანეთისაგან უფრო ნაკლები სიშორე უნდა ჰქონოდათ, ვიდრე მათ ამჟამად გააჩნიათ. როგორც ცნობილია, ერთ დროს ქართვების, მეგრელებისა და სვანების

ენები ერთ ენობრივ მთლიანობას ქმნიდნა და მხოლოდ შემდგომ ათასწლეულთა მანძილზე დაშორდნენ ისინი ერთმანეთს. ფარნავაზის მიერ ერთიანი, დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს მომცველი სახელმწიფოს წარმოშობის შემდეგ და ახ. წ. II-III საუკუნეებში, ქრისტიანობის ქადაგებათა ჟამს, ჩანს მთელ საქართველოში ჯერ კიდევ ესმოდათ ის ერთიანი ენა, რომელიც საფუძვლად დასდებია წარმართულ კულტურების ენას, შემდგომ კი ქრისტიანულ ღვთისმსახურება-ქადაგებას. იმჟამად ჯერ კიდევ არსებული ენობრივი ერთობა დაედებოდა საფუძვლად IV ს. ბოლოსა და V ს. დასაწყისში პირველ მთარგმნელთა საქმიანობას. ამ პროცესში, როგორც იოანე ლაზისა და პეტრე იბერიის ურთიერთთანამშრომლობის მაგალითი მიუთითებს, მონაწილეობას იღებდა მთელი ქართველი ერის ინტელექტუალური ზედაფენა. სწორედ ასე უნდა გავიგოთ, ჩვენ ივანე ჯავახიშვილი გამოთქმა, რომ ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა-შემუშავებაში თავიანთი წვლილი შეუტანიათ მეგრელებსა და სვანებს, ე.ი. დასავლეთ საქართველოს ქართველობას, მხოლოდ ამის შედეგი იყო ის, რომ „მეგრელებისა და სვანებისათვის ერთადერთი სამწერლო და კულტურის ენა იყო და არის დღესაც ძველი ქართული ენა“ (ივ. ჯავახიშვილი). ამის შედეგი იყო ისიც, რომ როგორც აღინიშნა, საქართველოში არასოდეს შექმნილა რაიმე თხზულება ანდა უბრალო წარწერებიც კი რომელიმე კუთხურ ენასა და დიალექტზე. ძველი ქართული სალიტერატურო ენა სინამდვილეში იყო საქართველოს ყველა კუთხის მკვიდრთათვის მშობლიური, უმთავრესი ანუ დედა ენა.

8.03.2000

† მთავარეპისკოპოსი ანანია